

Timmerfronten och sågverksindustrin kommer till Västra Jämtland

- skogsbruk och skogsarbete under perioden 1870-1950

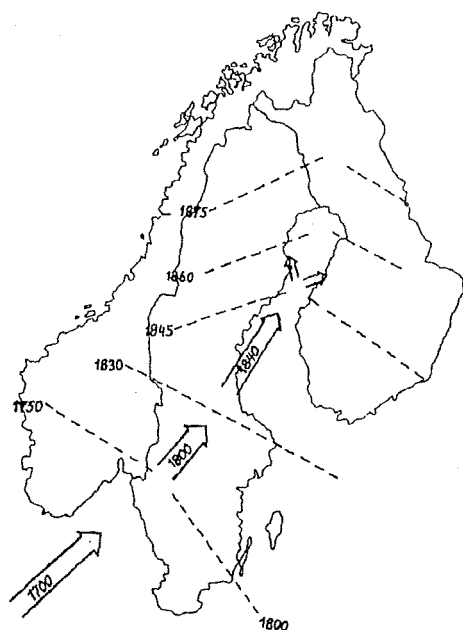

Av: Kristoffer Sivertsson, Skogshistoria 1, SLU, 2004

Omslagsbild. Äldre tallskog, Rulldalen, Undersåkers socken, Jämtland. Fotot taget i april 1920. (SLU, Skogsbiblioteket.)

Introduktion

I slutet av 1700-talet men framför allt under 1800-talet började det ske en kraftig omdaning av det agrara Sverige. Industrialismens inverkan på samhällslivet blev successivt påtagligare och lönearbete framstod tydligare som ett alternativ till självhushållet (Hellspong och Löfgren

Figur 1. Timmerfrontens rörelse genom Skandinavien under 1700-1800-talet. Bilden är extraherad ur Östlund (1993).

1994). Ett av huvudmålen för centralmakten i Sverige var, under dessa århundraden, att stimulera en inhemsk industri som både kunde försörja det egna landets ökande behov av bl. a. träprodukter och framför allt exportera sådana till övriga Europa. Från slutet av 1700-talet och framåt drog något som vi i senare tid kommit att kalla "timmerfronten" fram genom Sveriges skogar i syd-nordlig riktning och för Norrlands del även från kustlandet och västerut (Östlund 1993). Under mitten på 1800-talet nådde timmerfronten och dess följdverkningar södra och mellersta Norrlands inland dit bl. a. Jämtlands län räknas (Fig. 1).

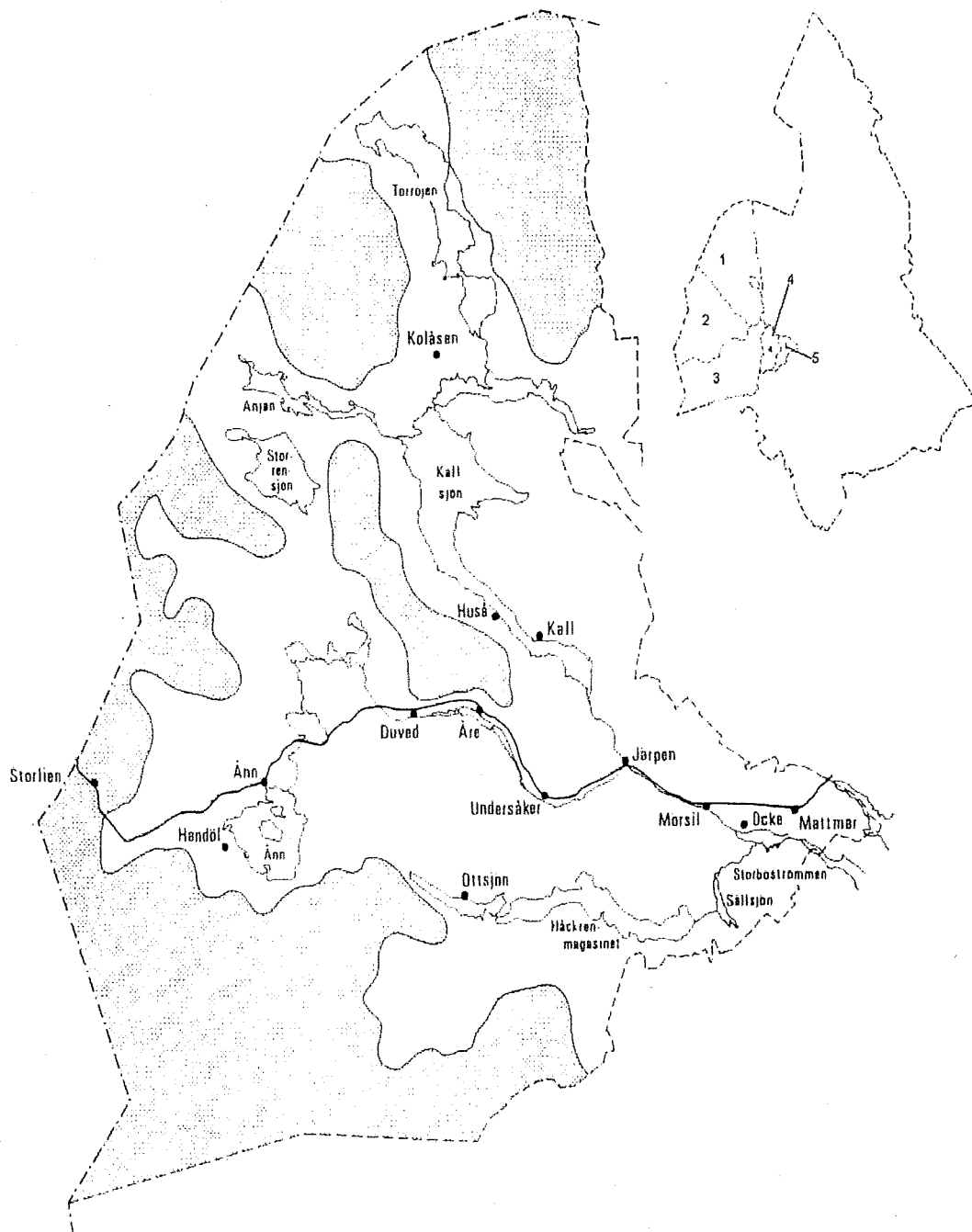
Jämtlands län är geografiskt sett mycket vidsträckt, vilket delvis förklarar de stora regionala skillnaderna i länets skogshistoria. De östra delarna som gränsar till Västernorrland och närheten till Norrlandskusten berördes t. ex. tidigare av skogsexploateringar (Östlund 1993) än Jämtlands västligaste och fjällnära delar. Med den här essän vill jag översiktligt redogöra för bakgrunden till timmerfrontens och sågverksindustrins expansion i Västra Jämtland under slutet av 1800-talet och

1900-talets första decennier. För att ge perspektiv på timmerfrontens och sågverksindustrins framväxt i regionen vill jag även kortfattat beskriva människans historiska nyttjande av skogsmarken före 1880 och med hjälp av en intervju med en tidigare skogsarbetare ge exempel på hur det kunde vara att arbeta med skogsarbete under 1900-talets första hälft. Hur kunde t. ex. arbetsdagarna se ut i skogen och vilka olika moment ingick i skogsarbetet? När infördes motorsågen i skogsarbetet? Exemplet är hämtat från ett område söder om Ånnsjön i Åre kommun.

Geografi och befolkning

Den västligaste delen av Jämtland som innefattar socknarna Kall, Undersåker, Åre, Mörsil och Mattmar brukar kallas "Västra Jämtland" och är ca 7 500 km² stort. Regionen är väl avgränsad naturgeografiskt (Fig. 2) både genom att Indalsälvens västligaste lopp avvattnar hela området och genom fjällgränsen mot Norge i väster (Edqvist 1989).

De dominerande naturtyperna i regionen är skogsmark, myr och fjäll. I området förekommer även flera olika vattendrag, medan uppodlad mark aldrig har haft någon betydande areell utsträckning (Edqvist 1989). Befolkningstätheten har historiskt sett varit mycket låg i Västra Jämtland och främst koncentrerad till älvdalarna i form av byar och tidigare som ensamgårdar (Wichman *et al.* 1962, Rentzhog 1984). År 1810 fanns endast 2 688 personer registrerade i

Figur 2. Västra Jämtlands topografiska huvuddrag samt delar av Indalsälvens västliga avrinningsområde. Skuggade ytor är fjällterräng. Infälld bild till höger visar landskapet Jämtland och socknarna i Västra Jämtland: 1. Kall, 2. Åre, 3. Undersåker, 4. Morsil, 5. Mattmar. Bilderna är extraherade ur Edqvist (1989).

regionen och befolkningen hade då ändå ökat med drygt 70 procent sedan år 1749. Mellan år 1880 och 1900 ökade folkmängden med ca 3 000 personer till sammanlagt 10 512 innevånare och befolkningstätheten var då drygt 1 person/km² (Edqvist 1989).

Förindustriellt nyttjande av skog

Arkeologiska utgrävningar runt om i Jämtland län har belagt mänsklig aktivitet i länet från och med mesolitisk tid, omkring 6000-7000 B.P. (Johansson 1978). I området kring Ånnsjön finns bl. a. spår av flera omfattande fångstgropssystem (FMR 2004), vars exakta tidsdateringar dock är mer osäkra. De för-industriella skogsnyttjandets effekter på skogslandskapet är överlag svåra att kvantifiera, dock är befolkningstäthet och mänsklig varaktighet i landskapet viktiga faktorer (Östlund 1993). Jag kommer därför bara att i grova ordalag beskriva detta nyttjande.

Agrart skogsnyttjande

Jordbruket var den huvudsakliga och traditionella näringen i Västra Jämtland under 1700- och 1800-talet innan sågverksindustrin nådde regionen under slutet på 1800-talet (Wichman *et al.* 1962, Rentzhog 1984, Edqvist 1989). Åkerbruket var i Norrland generellt av mindre betydelse för människornas uppehälle. Betydlig viktigare var istället den extensiva boskapsskötseln. Denna livsföring byggde i sin tur på ett omfattande och välutvecklat fäbodsystem (Hellspong och Löfgren 1994, Lundqvist 2002) med tillhörande utmarksslätter på skogsmarken (Frödin 1952). Rentzhog (1984) poängterar även betydelsen av en fungerande boskapsskötsel och därmed tillgång på gödsel för att möjliggöra jordbruket. För att förbättra betesmarkernas näringsstatus var det i Norrland överlag vanligt med både taxning av träd (Ericksson 1997) och bränning av skog (Frödin 1952, Lundqvist 2002) för att öka inväxten av gräs och då särskilt kruståtel (*Deschampsia flexuosa*) som var mycket begärlig. Slättermarkernas produktivitet höjdes med hjälp av sinnrika damm- och översilningskonstruktioner, vilket dock för Jämtlands del inte var lika vanligt som i t. ex. Västerbotten (Frödin 1952).

Skogen var inte bara en resurs som betes- och slättermark. Hela samhället, i synnerhet landsbygden, var långt in på 1800-talet fortfarande nästan helt beroende av träd för tillverkning av allehanda redskap och byggnadskonstruktioner. Självhushåll dominerade således den Västjämtska bondeekonomin, även om viss avsaluverksamhet, exempelvis av mjölk till mejerier, indikerade begynnande penninghushållning under 1800-talets andra hälft (Egervärn 1978). Parallellt med bondekulturen nyttjades även skogarnas tillgång på vilt och fisk av s.k. fjälljägare som särskilt under 1800-talet började specialisera sig på jakt främst för avsalu (se även Lundqvist 2003).

Samiskt skogsnyttjande

Förutom bönder, nybyggare och jägare nyttjade även flertalet samebyar fjäll- och skogsmarken inom Västra Jämtland. Det samiska resursnyttjande har historiskt sett bestått av bl. a. insamlade av ved, virke till byggnadskonstruktioner, jakt, fiske och barktäkter på tall för olika ändamål (Zachrisson *et al.* 2000). Dessutom tillkommer nyttjandet av skogs- och fjällmarken för bete av tamren när den omdiskuterade rennomadismen uppstår (Bergman 1997). Det samiska kulturlandskapet är dock överlag mer komplicerat att både beskriva och tolka än det agrara kulturlandskapet. Det beror till en del på att muntligt traderande varit centralt inom den samiska kulturen och att motsvarigheter till den agrara kulturens skrivna dokument därför saknas (Bergman 1997). Det gör det troligt att de dokumenterade spåren av

äldre samiskt nyttjande, t. ex. i form av visten och rengården, i de västjämmtska fjällerna (FMR 2004) därför bara representerar en bråkdel av det verkliga nyttjandets omfattning.

Industriell verksamhet i Västra Jämtland före 1880

Den enda riktigt stora och betydande industrin som fanns i Västra Jämtland före järnvägens tillkomst 1882 var Huså bruk på Åreskutans nordsluttning (Fig. 2). Vid bruket påbörjades kopparbrytning redan 1742 (Rentzhog 1984, Edqvist 1989). Kopparproduktionen drogs dock kontinuerligt med lönsamhetsproblem ända fram till upphörandet 1881 och vid den tidpunkten hade Huså Bruk sedan många år istället börjat inrikta sig på skogsexploatering för sågverksindustrin. Redan i början på 1870-talet uppförde bruket t. ex. en ångsåg för att komplettera vattenkraften som drev gruvdriftens olika processer, men framför allt för att börja producera sågat virke i större volymer (Edqvist 1989). Denna omstrukturering av verksamheten möjliggjordes i och med att Huså Bruk vid avvittringen hade blivit formella ägare till de stora markområdena de tidigare bara hade haft som statsfästa privilegier (Edqvist 1989).

Ett annat exempel på för-industriell verksamhet i regionen var täljstensbrytningen vid byn Handöl i Åre socken som hade påbörjats redan under 1500-talet (Wichman *et al.* 1962, Edqvist 1989). Täljstenen bröts i dagbrott i den fjällnära terrängen strax söder om Handöls by. Brytningen innebar visserligen att skogen först avverkades men den areella omfattningen på dagbrotten var begränsad. Effekterna på skogsmarken torde därför ha varit ringa. Möjligen går det också att tänka sig att eventuell tillmakning vid brytningen under de tidiga brytningsperioderna krävde en del veduttag från den omgivande skogen.

Innan 1880 fanns det även gott om bysågar inom regionen. Den första egentliga kommersiella sågverkssatsningen i Västra Jämtland tog sin början i Äggforsverket (Fig. 3) vars äldsta delar

Figur 3. Äggforsverket i Mörsil. Under 1870-talet omfattade anläggningen (från höger) sågverk, kvarn, spinneri och lumpmagasin. Anläggningen revs 1913. Bilden är extraherad ur Edqvist (1989).

anlades vid Indalsälven i Mörsil 1815 (Rentzhog 1984, Edqvist 1989). Enligt Rentzhog (1984) fanns även storslagna planerna på export av timmer till Norge redan 1764 då Anjans sågverk i Kalls socken anlades.

Timmerfronten och sågverksindustrin kommer till Västra Jämtland

Flera faktorer samverkade och banade väg för timmerfrontens och sågverksindustrins framväxt över landet på 1700- och 1800-talet. En viktig förändring var den statliga omstruktureringen av markens ägoförhållanden, och då särskilt införandet av laga skifte och avvitrningen (Östlund 1993). Andra viktiga faktorer för den nya tidens framväxt var teknikinnovationer, t. ex. ångmaskinen och utvecklande av finbladiga sågar (Östlund 1993), och förbättrade kommunikationsmöjligheter för varor och människor i och med järnvägens tillkomst (Rentzhog 1984, Edqvist 1989).

1700-1800-talets skiftesreformer

Under 1700-talet påbörjades en snabb befolkningsökning i Sverige. Det ökade resursbehovet synliggjorde bristerna inom landets jordbruksproduktion (Hellspong och Löfgren 1994). Centralmakten startade i och med storskiftet år 1757 en rad jordbruksreformer som syftade till att stegvis effektivisera det svenska jordbruket. Kortfattat gick storskiftet ut på att koncentrera ett hemmans tidigare utspridda jordtegar till färre enheter. Det möjliggjorde bl. a. att varje gård mer enskilt kunde besluta om när i tiden olika jordbrukssysslor skulle utföras och vilka grödor som skulle användas. I och med införandet av laga skifte 1827 påbörjades sedan processen med att samla alla tegar som hörde till ett hemman runt det samma, vilket ytterligare ansågs öka effektiviteten på arbetet (Hellspong och Löfgren 1994).

Det tog olika lång tid att genomföra skiftesreformerna över landet. I Jämtland påbörjades laga skiftet 1830, men i Västra Jämtland skiftades många byar först under slutet av 1800-talet (Rentzhog 1984, Edqvist 1989). Avvitrningen, gränsdragningen mellan statens mark och enskild mark, inleddes år 1752 i Jämtlands län (Sillerström 1978). Statens syfte med avvitrningen ändrades påtagligt genom århundradena. Under 1600-talet låg fokus på att säkerställa statens tillgångar på skogsmark för gruvdriftens och bergsbrukets fortsatta produktion och expansion. Detta skedde genom att gruv- och bergsbruken fick s.k. privilegier, fri nyttjanderätt, till stora statliga skogsområden (Eliasson 1997).

Avvitrningen fortsatte sedan under 1800-talets första hälft enligt den "nya avvitrningen", där syftet delvis var att öka och säkerställa statens intäkter av skatt från bondbefolkningen. Det gjordes först och främst genom att registrera varje hemman och därefter se till att dessa erhöll så pass stora marker att dessa både räckte till att försörja den egna familjen och för att betala in skatt till staten (Edqvist 1989). Eftersom skog och fjällnära mark ansågs som "oduglig" ur odlingshänseende kunde vissa hemman i Norrland tilldelas enorma markarealer. I Åre socken fick exempelvis nio nybyggare tillsammans dela på 70 000 ha mark vid avvitrningen någon gång på 1820-talet (Rentzhog 1984). Ett annat skäl till avvitrningen från statens sida var att dra upp tydliga gränser mellan byarnas utmarker så att viss mark övergick i statlig ägo. Denna mark kunde sedan användas för att stimulera nyodling och kolonisation i skogsmarken (Rentzhog 1984, Eliasson 1997). För Västra Jämtlands del fick inte avvitrningen någon egentlig effekt på nyodlingen mycket beroende på det kärva klimatläget (Edqvist 1989, Wastenson *et al.* 1995). Att avvitrningsreformen drog ut på tiden innebar i praktiken att bönderna fortsatte att nyttja sina av hävd brukade slätter- och betesmarker, trots att dessa nu inte längre var samägda (Edqvist 1989).

Beträffande nyttjandet av skogen blev aldrig kol- eller tjärproduktion några framstående näringar inom Jämtlands län mycket beroende på de långa transportavstånden. Den befintliga träkolsproduktionen i länet skedde framför allt i Huså- och Ljusnedals Bruks regier (Wichman *et al.* 1962). De i samband med avvitrningen tilldelade skogsarealerna förblev därför mer eller

mindre ekonomiskt betydelselösa för bönderna i Västra Jämtland ytterligare en tid. Trots den uteblivna initiala förändringen blev dock avvittringen tillsammans med de andra skiftesreformerna det slutliga juridiska steget som gjorde bönderna till formella ägare av de betydande skogsarealer som i slutet av 1800-talet skulle komma att få ett enormt ekonomiskt värde i och med timmerfrontens framväxt (Rentzhog 1984, Edqvist 1989, Östlund 1993).

Värt att påpeka är att de beskrivna skiftesreformerna inte tog hänsyn till samebefolkningens sedvanda nyttjande rätt av de avvittrade skogs- och fjällmarkerna. Först i och med 1886 års Renbeteslag skapade staten de s.k. renbetefjällen vars syfte var att lagfästa samernas rätt till sommar- och vinterbete för ren på både statlig och enskild mark (Thomason 1978). Dock har frågan om samernas nyttjanderätt av skogsmark för renbete aldrig fått en slutlig lösning och den är i högsta grad aktuell än idag bl.a genom de pågående rättsprocesserna mellan privata markägare och samebyar i t. ex. Härjedalen.

Timmerfrontens ankomst till Västra Jämtland

I Västra Jämtland började skogsavverkningar i större skala omkring år 1880 (Edqvist 1989). Enligt den gängse uppfattningen (Rentzhog 1984, Edqvist 1989) var det framför allt den s.k. Tvärbanans färdigställande 1882 (Trondheim-Östersund- Sundsvall, med förbindelse via Ånge mot Stockholm) som blev startskottet för timmerfronten och sågverksindustriens framväxt i Västra Jämtland. Linder och Östlund (1992) menar att skogsexploateringen av Norrland generellt även var knuten till 1800-talets utbyggda och förbättrade flottningsleder (se även Sillerström 1978, Rydberg 1984). Skogsexploateringen dominerades till en början av dimensionsavverkningar av de grövre träden men efter hand togs även klenare dimensioner ut (Östlund 1993). Eftersom flottningen var ett relativt billigt sätt att transportera virket på, och dessutom den enda rationella metoden innan järnvägar anlades, bidrog den till att sågverken till en början blev förlagda till Norrlandskusten och att timmerfronten och sågverksnäringen nådde Västra Jämtland först på 1870-1880-talet (Edqvist 1989, Östlund 1993).

Timmerexploateringen av Norrland under 1800-talets första hälft skedde generellt genom att nybildade skogsbolag och sågverksintressenter köpte avverkningsrättigheterna till bondeskogarna först på 50 år och sedan på 20 års tid (Nordqvist 1959, Östlund 1993). Under 1800-talets senare del kom timmertillgången för sågverksindustrin istället att tryggas av köp av hela bondehemman (Nordqvist 1959, Rentzhog 1984) och det skedde även i Västra Jämtland i större skala. År 1900 var t. ex. drygt 50 procent av skogsarealen i Kalls socken bolagsägd medan bara knappt 2 procent av skogsarealen innefattades av avverkningsrätter (Edqvist 1989). För att möjliggöra kontrollen av hela kedjan från den stående råvaran till färdigt förädlade träprodukter använde sågverksägarna och skogsbolagen sig av ett entreprenadssystem där huggningarna för ett visst område, s.k. avverkningskontrakt, erbjöds till lägstbjudande intressenter på särskilda auktioner (Johansson 1994). På så vis kunde skogsindustriens representanter säkerställa ett stabilt inflöde av timmer och massaved till sina respektive industrier. Systemet med avverkningskontrakt fungerade vanligen så att en eller flera personer tog på sig att nedlägga och transportera ett på förhand bestämt antal stämplade stockar från drivningsområdet till avläggen vid flottningslederna inom utsatt tid (Johansson 1994, Jakobsson 2002). Utfördes inte dessa åtaganden till fullo utgick böter och således förlorad förtjänst. De som tog på sig dessa kontrakt kallades körare och de var vanligen bönder med tillgång till en eller flera hästar. Till sin hjälp anställde köraren eget arbetsfolk, framför allt huggare men även s.k. brosslare. De sistnämndas uppgifter gick bl. a. ut på att samla ihop huggarnas timmerstockar i högar och att hjälpa körarna med körningar (Edqvist 1989, Johansson 1994).

Sågverksindustrins uppgång och fall

För Västra Jämtlands del var läget annorlunda jämfört med resten av Norrlands inland som i slutet på 1800-talet ännu saknade järnvägsförbindelser (Edqvist 1989). Tillsammans med flottledernas iordningställande innebar Tvärbanan att ångsågverk och massafabriker nu med fördel kunde anläggas på plats nära råvaran och att de förädlade träprodukterna smidigt kunde transporteras såväl västerut över Kölen till Trondheim som öster ut mot Norrlandskusten för vidare export (Rentzhog 1984, Edqvist 1989). Västra Jämtland fick på kort tid efter 1882 ett kraftigt uppsving av nystartade sågverk och sammantaget fanns det under perioden 1870-1914 inte mindre än 14 kommersiella vatten- och ångsågar i drift i Västra Jämtland (Edqvist 1989). Boomen för sågverksindustrin i Västra Jämtland blev dock kortvarig och var på sin upphällning redan i början på 1900-talet. Enligt Edqvist (1989) berodde nedgången framför allt på utländsk konkurrens av sågtimmer och därmed svårigheter med att få fram tillräckligt grovt virke till lågt pris inom den egna regionen. Under 1860-talet uppfördes även en massaindustri, Hjerpens cellulosafabrik, i regionen (Sillerström 1978) vilken under 1910-talet inkorporerades i AB Tegefors Verk (Edqvist 1989). Till pappersmassa kunde även klenare träddimensioner nyttjas och verksamheten blev därför med tiden mer konkurrenskraftig än sågverksindustrin som var beroende av grövre timmer. Hjerpens Cellulosafabrik lades ner först 1962 (Rentzhog 1984).

Decennierna runt sekelskiftet 1900 – förändringarnas tid

Regionens innevånare fick under några få decennier i slutet på 1800- och början på 1900-talet uppleva hur den nya tidens följdverkningar totalt förändrade deras tillvaro då penningekonomi började ersätta den rådande självhushållningsekonomin (Rentzhog 1984, Hellspång och Löfgren 1994). Under det tidiga 1880-talet var ännu runt 80 procent av befolkningen i Västra

Figur 4. Fällning av timmer med timmersvans, Uppland, 1931. (SLU, Skogsbiblioteket.)

Jämtland sysselsatta inom jordbruksnäringen, men allt fler började under decenniets senare del att helt eller delvis arbeta med skogsavverkningar och inom sågverksindustrin (Edqvist 1989). År 1890 arbetade omkring 30 procent av den yrkesverksamma befolkningen i regionen med diverse industriarbete, medan andelen jordbruksarbetare hade sjunkit till knappt 60 procent (Edqvist 1989). För många människor blev teknikförändringarna "en fråga om makt och inflytande" (Edqvist 1989:12) där alla som ansåg sig kunna tjäna på omdaningarna gick i bräsch för införandet av nya tekniska innovationer. För obesuttna och småbrukare var dock möjligheten till att tjäna pengar inom skogsarbetet väsentligt mindre. Innehavet av häst gjorde det möjligt att ta på sig avverkningskontrakt. För övriga återstod att konkurrera om platser som huggare med betydligt lägre förtjänst (Edqvist 1989, Johansson 1994). Hur människorna upplevde timmerfrontens framväxt är både svårt att

beskriva och förstå till fullo. Ett mycket bra försök gör dock Oskar Skyttner i *Invasionen i Skrälldalen på 1850-talet* (1957). Här ges en målande beskrivning av såväl massinvasionen av arbetare och hästar i skogen som den guldruschliknande stämning som kunde råda i Norrlands boreala skogar under 1800-talet. Dessutom ger Skyttner oss en uppfattning om de enorma

träddimensioner som kunde förekomma i skogarna vid tiden för timmerfrontens ankomst (se även Linder & Östlund 1992, Östlund 1993).

Skogsvård i södra i och mellersta Norrland under slutet av 1800-talet till 1950-talet

Under 1800-talets senare hälft ansåg den av staten nyinrättade Skogsstyrelsen att hushållningen av skogarna i södra Norrland inte var ändamålsenliga, särskilt de kustnära skogarna i Västernorrland "var nästan utblottade på grövre virke" (Nordqvist 1959: 326). Även om läget inte var lika dystert i Jämtlands län var det av största vikt att omedelbart göra något för att trygga den framtida skogstillgången och möta det eskalerande timmerbehovet från sågverksindustrin (Nordqvist 1959). Även om jag inte önskar gå in närmare på 1800-talets debatterade skogsbrist i denna essä finns det skäl att påpeka att frågan nyanserats väsentligt på senare tid (Linder & Östlund 1992). För Jämtlands del gällde det bl. a. att komma till rätta med de för sågverksindustrin förödande skogseldarna som främst betesbränningen ansågs orsaka, men framför allt att förhindra de ovarsamma avverkningarnas inverkan på skogens förnygring (Nordqvist 1959). Det var bekymmersamt att avverkningsrätten "lämnats helt fri i Jämtlands län" (Nordqvist 1959: 341). Blädningsbrukets kvarlämnade av vad som ansågs vara "trasskogor" gav utrymme för tankarna om ett trakthyggesbruk med efterkommande sådd eller plantering. I undantagsfall tilläts likväl blädningen fortgå (Nordqvist 1959). Som ett svar på 1800-talets enorma timmerexploatering av Norrlands skogar (Linder & Östlund 1992, Östlund 1993) utfärdade statsmakten år 1903 den första Skogsvårdslagen vars huvudsakliga syfte var att reglera avverkningarna så att återväxten inte hämmades och att införa återbesogningsplikt för markägaren (Nordqvist 1959, Eliasson 1997). För att ytterligare trygga de enskilda skogarnas framtid kom år 1906 lagen om förbud mot bolagsköp av bondeskog och året därpå lagstiftades det om en längsta giltighetstid för nyingåna avverkningsrätter till 5 år (Nordqvist 1959).

För södra och mellersta Norrlands del dröjde det till 1920-1930-talet innan timmerblädningen ersattes av trakthyggesbruk med efterföljande sådd av både tall och gran (Sillerström 1978). Efter det att virkesförrådet nått sin absoluta bottennotering under 1940-talet förändrades förnygringsmetodiken i och med att plantsättning ersatte frösådden (Nordqvist 1959). Sammantaget ledde lagstiftning och förändrade skogsbruksmetoder till att virkesförrådet över Jämtland (och hela Norrland) åter började stiga igen från och med 1900-talets mitt (Linder & Östlund 1992). När det gäller skoglig struktur och komposition skiljde sig dock dessa skogar radikalt från skogstillståndet innan timmerfrontens framväxt (Linder & Östlund 1992, Östlund 1993).

Skogsarbete under 1900-talets första hälft

Området som jag tänker ge exempel på skogsdrivningar från ligger i Åre kommun vid Ånnsjöns södra och östra strand och runt byn Handöl. Bebyggelsen runt södra Ånnsjön består idag även av ensamgården, Bunnerviken (Fig. 5). I Bunnerviken växte min informant, Gunnar, upp mellan åren 1929 och 1947 och då fanns det tre hemman där. Parallellt med skolgången i Handöl hjälpte Gunnar redan från 12-13 års ålder sin far med timmerkörningar och annat skogsarbete. Jag kommer nedan att berätta ett urval av Gunnars historia om hur han upplevde skogsarbetet under det sena 1930-talet fram till 1950-talet.

Vid kolbottnarna

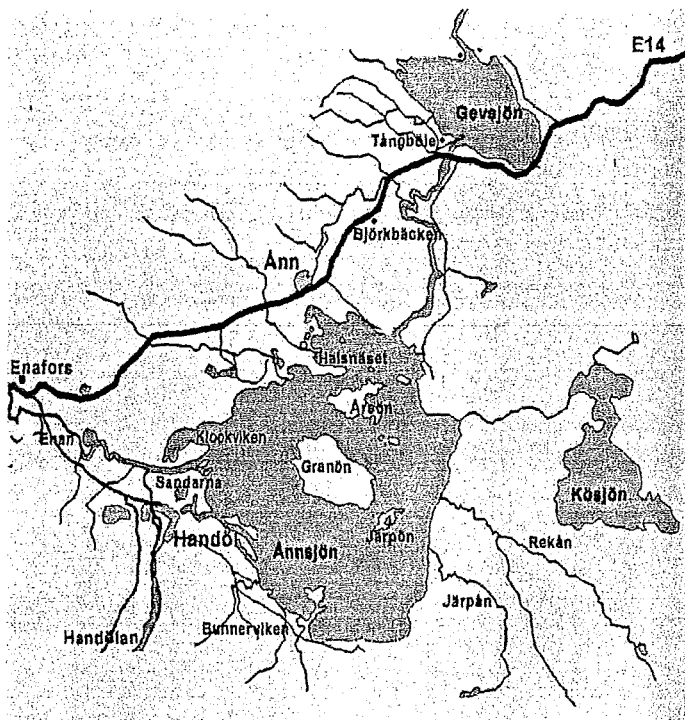
Efterfrågan på träkol steg kraftigt under krigsåren, berättade Gunnar. Gunnar mindes att hans far bedrev både kolvedhuggningar och kolning vid flertalet milor strax öster om Bunnerviken

mellan åren 1937-1942. Till sin hjälp hade fadern anställt 10-15 man, av vilka flera kom från Norge. Gunnar var inte själv med och hjälpte till med kolningsarbetet, men han var ofta där och hälsade på sin äldre bror som var med och kolade. Det var mest kvistrik gran av klenare dimensioner och "någon tall" som högs ut under de åren - "dålig skog som man sade", mindes Gunnar. Den färdiga träkolen transporterades sedan till järnvägen vid Enafors med häst och doning där den mättes upp. På enkeldoningen kunde man lasta upp till fem lådor a' 1.2 m³ träkol.

Kolningsarbetet innebar överlag vissa risker för arbetarna, t.ex. om milorna "slog sig", d.v.s. tog eld och började brinna. Vid dessa tillfällen var det viktigt att snabbt vara beredd på att klättra upp på milan och släcka den med kolstybb, samtidigt som det gällde att vara aktsam på att inte trampa igenom milan. Gunnar kom inte ihåg att det inträffade någon olycka med personskador under kolningsåren, men väl en händelse då en doning fullastad med träkol plötsligt fattade eld varvid kolet och därmed hela förtjänsten brann upp. Upphovet till detta var förmodligen att milan hade rensats allt för snabbt och att en del av träkolet därför ännu var glödande när det lastades på doningen.

Huggningar i skogen under 1940-talets början

Runt Rekåns och Järpans mynningar i Ånnsjön dominerade granskog, på vissa delar med visst tallinslag (Fig. 5). Enligt Gunnar var det också mest gran som avverkades här under 1930 och 1940-talen - "vi skulle vara rädda om tallen". Gunnar berättade vidare att det förekom såväl

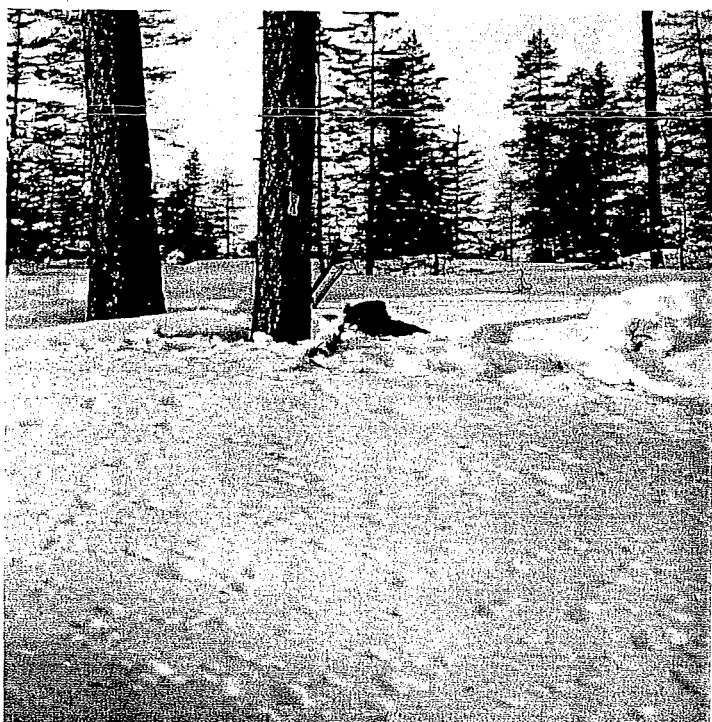
Figur 5. Geografisk översikt över Ånnsjöområdet. Utloppet ur Ånnsjön (övre bildkant) vidare mot Gevsjön är en del av Indalsälven (modifierad efter Cinclus C (2004)).

vinter- som sommarhuggningar och att det även hade genomförts huggningar tidigare i området eftersom "man mindes stubbar". Dessa avverkningsstubbar hade klen diameter och kan troligen kopplas samman med tidigare kolvedhuggningar i området.

Före själva avverkningen bläckades först de önskade träden med yxa (d.v.s. att en bit bark högs bort på trädstammen) och sedan, mindes Gunnar, stämplades de med två stycken stämplor, en vid roten och en i brösthöjd. Detta möjliggjorde att drivningskontrollanter som stubbknektar med lätthet kunde kontrollera om en stock hade "tjuvhuggits", d.v.s. om den kvarlämnade stubben saknade stämpel. Dessutom kontrollerade stubbknektarna stubbarnas höjd så att dessa inte lämnades för höga. Det

kunde lätt bli fallet under vintrarna när stora snömängder först krävde skottning innan huggningen var möjlig (se även fig. 6). Stämplingarna i detta skogsområde utfördes av ett par man tillsammans med en kronojägare som såg till att varken för mycket eller för lite träd blev stämplade och att träden höll önskade dimensioner och form. Stockarna som stämplades var i regel mellan 8-12 tum i DBH och som minst 4-5 tum. När det gäller stämplingarna påpekade

Gunnar att det var viktigt att vara uppmärksam på om träden var rötskadade, t. ex. av bläckor från tidigare stämplingar. För rötskadade stockar erhöles mindre betalt och de sämsta bitarna fick oftast helt kapas bort. Innan huggningen kom igång tilldelade körarna sina huggare

Figur 6. Skogsarbete i djup snö. Året är omkring 1930 (SLU, Skogsbiblioteket.).

enskilda mindre skogsområden vars gränser också bläckades upp. Bland de första gångerna Gunnar själv var med på timmerkörningar i skogen var under några vinterveckor 1943 och 1944. Gunnars far hade två, ibland tre, hästar och kunde ta på sig avverkningskontrakt, vilket han gjorde vid flera tillfällen. Enligt Gunnar var det ännu ingen bland huggarna som hade införskaffat sig en motorsåg under det tidiga 1940-talet, utan det var traditionella redskap som olika timmersvansar, yxa och barkjärn som användes. Grovbladiga stocksågar, som krävde två man, började ersätta ren yxfällning av träd under 1870- och 1880-talen (Rentzhog 1984) medan de finbladigare och smidigare enhands-timmersvansarna började användas under 1890-talet (Edqvist 1989). De stockar som huggarna nedlade samlades i mindre högar vilka köraren sedan åkte runt och lastade upp på kälken för vidare transport till avläggen. Att hjälpa till med att samla ihop timmer till sådana högar, ”*lunne ihop*”, som Gunnar kallade det, samt att borsta bort snö från dem hörde till hans uppgifter under dessa två vintrar. Dessutom fick han assistera en del vid hästkörningen och hjälpa till med av- och pålastningar av timmer. Träden som höggs under dessa år delades upp i 5 stockar, vilka skulle hålla minst tre tum i toppändan, mindes Gunnar. Eftersom stockarna skulle flottas måste de först rundbarkas för att inte svinnet av stock som sjönk skulle bli för stort, vilket ofta var fallet med obarkade stockar. Det var även problem med att flotta virke av klenare dimensioner eftersom de generellt hade sämre flytbarhet än grövre virke. Gunnar fortsatte berätta att avverkningsrättigheterna i området ägdes av ”*Tegefors*” (AB Tegefors Verk, min anm.) och att stockarna var ämnade som massaved till massafabriken vid Indalsälven i Järpen.

Flottning av timmer

Så vitt Gunnar mindes låg avläggen, under de år på 1930-1940-talet som det bedrevs huggningar längs Rekåns och Järpåns dalgångar, vid åarnas mynningar i Ånnsjön och även i de bäge åarnas övre lopp (Fig. 5). Eftersom båda åarna var trögflytande och djupa vid utloppen i Ånnsjön gick det bra att flotta timmer där utan att flottningsrensningar gjordes. Möjligen skedde flottningsrensningar högre upp vattensystemen. Vid avläggen hade alla körare sina egna timmerhögar och här mötte även tummarna upp vid vissa tillfällen för att mäta in det levererade timret. Det var dessa uppgifter som sedan låg till grund för hur stor huggarnas förtjänst skulle bli. Till en början mindes Gunnar att det bara förekom s.k. topptumning, d.v.s att endast toppens diameter mättes och att detta låg till grund för huggarnas löning. Denna metod gynnade såklart inte huggarna. Införandet av en rättvisare

metod, s.k. ringtunning, där även den grövre stockänden mättes av tummaren, var således välkommen.

Från avlägggen vid Ånnsjön flottades timret mot Gevsjön och sedan vidare österut längs Indalsälven (Fig. 5). Över själva Ånnsjön skedde flottningen med hjälp av en plåtbåt vars akterspel samlade in stockarna bakom sig, upp till 30 000 åt gången mindes Gunnar, och sedan sakta drog dem över sjön (se även Fig. 7). Vid motvind kunde inte dessa transporter genomföras eftersom stockarna lätt slet sig och spreds vind för våg (se även Flodin 1984).

Figur 7. Ångbåten Ore elf spelar timmer, s.k. flottdragning, över Orsasjön 1909. Bilden tillhör Stora Kopparbergs Bergslagsarkiv och är extraherad ur Flodin (1984).

Livet i skogsarbetarkojan

Gunnar berättade att åtminstone sex olika skogsarbetarkojor var i bruk under 1940-talet i området mellan Bunnerviken och Kösjön (Fig. 5). Det är emellertid osäkert om dessa användes samtidigt. Gunnar bodde under några av vintermånaderna 1943 och 1944 i en timmrad skogsarbetarkoja som var belägen en bit uppströms Rekån. Kojan hade två rum med plats för tio man, varav åtta huggare. Det ena rummet var alltid låst och ämnat för gästgärd och andra tillsyningsmän. Till kojans hörde även ett fristående stall med plats för två hästar.

Arbetsdagarna i skogen började tidigt eftersom det gällde att utnyttja dygnets ljusa timmar. För Gunnar och hans fars del, liksom för andra körare (Johansson 1994), inleddes dagen redan vid fyra-fem tiden med att ge hästarna mat och vatten. Efter det var det tid för egen frukost och Gunnar berättade att fadern ofta gjorde "pytt på korv och potatis" för att de skulle stå sig ordentligt under hela arbetsdagen. Dessutom hade de alltid med sig matsäck under dagarna. Förutom pytt mindes Gunnar att kosten även utgjordes bl. a. av de välkända kolbullarna (se även Johansson 1994). Lagrandet av både mat och annan proviant i skogskojorna samt bestyret med att forsla ut detta i skogarna var allmänt ett stort företag (Johansson 1994), men eftersom skogsdrivningarna för Gunnar och hans fars del "bara" utfördes omkring milen hemifrån for de alltid tillbaka hem över helgerna och kunde då hämta med sig nya förnödenheter.

Vid skymningen var det hemgång efter uträttat förvärv i skogen och vanligen följde nu ytterligare några arbetstimmar först med att torka hästen torr, utfodra den med mat och vatten och sedan med att göra sig själv ett mål mat. Kläder och seldon skulle även torkas och smörjas inför nästa arbetsdag (se även Rentzhog 1984, Johansson 1994). Gunnar mindes även

Figur 8. Fällning av tall med tvåmansmotorsåg, Snökullen, Jämtland i april 1949 (SLU, Skogsbiblioteket). De första motorsågarna kom redan under 1920-talet och var av militärt ursprung. Eftersom de var mycket tunga krävdes två man att hantera dem (Jakobsson 2002)

hur man på kvällarna spelade kort om s.k. ransoneringskuponger för kaffe. Kaffe liksom flertalet andra matvaror var ransonerat både under Andra Världskriget och några år efter krigsslutet. Skogsarbetare hade en högre ranson av bl. a. vetemjöl än andra människor och yrkeskategorier under ransoneringsåren berättade Gunnar.

Motorsågens införande i skogsarbetet

Gunnar berättade att de första bättre motorsågarna (se även Fig. 8) kom till Sverige runt 1946 och att han då fick köpa en från Kanada importerad maskin av märket "Pionjär". Trots att motorsågen var mycket tung och att kedjan mycket lätt hoppade av var det en stor förbättring jämfört med att arbeta med timmersvans, mindes

Gunnar. En intressant jämförelse i sammanhanget är att skogsbolaget MoDo började använda enmansmotorsågar först 1953 (Jakobsson 2002:47). Vintern 1946-1947 deltog

Gunnar i en avverkning strax nordväst om byn Handöl och hade ett skifte som omfattade ca 6 000 träd. Tack vare motorsågen gick det nu betydligt snabbare att hugga ner dessa träd, "kanske en 100 träd på en dag, ibland mer, ibland mindre" mindes han. 1952 var det sista året Gunnar kom att arbeta med rent skogsarbete och han hade då sedan något år inhandlad en motorsåg av märket "Be-bo". Året därpå fick Gunnar anställning vid Täljstensbolaget i Handöl och där arbetade han sedan i 38 år fram till pensioneringen. Parallellt med arbetet på Täljstensbolaget arbetade Gunnar under 1950-1960-talet med att, först med häst och släde och sedan med snöevessla, köra foror och folk från Handöl och upp till fjällstationerna Storulvån och Sylarna några mil söder om Handöl.

Avslutande ord

Med den här essän har jag övergripande beskrivet förändringar i det mänskliga skogsnyttjandet i Västra Jämtland under slutet av 1800-talet. Före 1880 nyttjades den samfällt ägda skogsmarken framför allt av bönder, jägare och samer ur ett självhushållsperspektiv. Statliga skiftesreformer under främst 1800-talet banade dock väg för ett enskilt ägande av skogsmark. Tillsammans med järnvägens färdigställande 1882 och de samtida förbättringarna av flottlederna förändrades skogsnyttjandet nu kraftigt till att mer grunda sig på ekonomiska syften. Timmerfronten och sågverksindustrins intressenter såg stora potentialer i Västra

Jämtlands bondeägda skogar och skogsexploateringarna sköt fart från omkring 1880. Extra inkomster vid sidan av jordbruket hade i långa tider varit viktigt för människornas försörjning i regionen och det arbetskraftsintensiva skogsarbetet och sågverksindustrin öppnade nu möjligheter för invånarna att tjäna pengar i större skala. Gunnars berättelse från 1930-1950-talets skogsarbete ger bl. a. exempel på efterverkningar från timmerfronten och sågverksindustrins expansion under slutet av 1800-talet i Västra Jämtland.

Timmerblädningsepoken och sågverksindustrins glansdagar var nu slut och under 1930-1950-talet höggs istället klenare träd för massaindustrins räkning. Under 1940-1950-talet började också själva arbetsmetoderna vid skogsarbetet att ändras. Ett stort steg mot ökad mekanisering inom skogsbruket togs t. ex. med de modifierade motorsågarnas införande under dessa decennier. Även om de var otympliga och krävde mycket justeringsarbete underlättade de skogsarbetet i sin helhet.

Avslutningsvis vill jag bara säga att den här essäuppgiften var mycket rolig att genomföra och att ämnet skogshistoria överlag väckt flera nya tankar och idéer hos mig. Mitt intresse har också ökat för att mer ingående förstå hur utseendet på dagens skogslandskap kan förklaras i det historiska skognyttjandets variation och intensitet, vilket tidsomfattningen på detta arbete inte medgav.

Den här skogshistoriska essän är delvis grundad på en intervju med den tidigare skogsarbetaren Gunnar Sjölund i Handöl. Gunnars intressanta berättelser har stimulerat mitt skrivande mycket. Jag vill därför börja med att rikta ett varmt TACK till honom och till Elsie Sjölund för de två mycket trevliga dagarna som jag upplevde hemma hos dem i Handöl i början på April 2004. Medan vårsolen gassade fick jag lära mig mycket såväl om skogsarbete som om traktens historia överlag.

Källor och litteratur

Opublicerat källmaterial

Länstyrelsen Jämtlands län

Fornminnesregistret (FMR) för Undersåker och Åre socknar

Cinclus C, Sportfiskeguide över Jämtland, 2004-04-28

<http://www.cinclus.com/spfguide/vattpic/annsjon.gif>

Sveriges Lantbruksuniversitet (SLU), Skogsbiblioteket

<http://imago.slu.se/bibsok/biblMedKorg.html>

Muntliga referenser

Gunnar Sjölund, Handöl. Pensionerad, fd skogsarbetare och anställd vid Täljstensbolaget i Handöl. Intervjuad i april 2004 av författaren.

Litteratur

- Bergman, I. 1997. Vildrensjakt, renskötsel och skoglandskapetsförändring under förhistorisk tid. I: Östlund, L. (red.) Människan och skogen. Från naturskog till kulturskog?, s. 71-84. Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria 11. Nordiska museets förlag, Stockholm.
- Egervärn, E., A. 1978. Från självhushållens tid. Jämtländskt lantbruk under 1800-talet. I: Ohlson, R. (red.) En bok om Jämtland. s. 107-114. AB Wisénska Bokhandelns Förlag, Östersund.
- Eliasson, P. 1997. Från agrart utmarksbruk till industriellt skogsbruk – en långdragen historia. I: Östlund, L. (red.) Människan och skogen. Från naturskog till kulturskog?, s.

- 46-70. Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria 11. Nordiska museets förlag, Stockholm.
- Ericksson, S. 1997. Alla vill beta men ingen vill bränna. Skogshistoria inom Särna-Idre besparingsskog i nordvästra Dalarna. Rapporter och uppsatser. Institutionen för Skoglig vegetationsekologi. Sveriges Lantbruksuniversitet, Umeå.
- Edqvist, O. 1989. Guld och gröna skogar. Sågverksepoken i Västra Jämtland 1880-1914. En studie av teknik och regional utveckling i skogsbygd. Fornvårdaren 22. Jämtlands läns museums förlag, Östersund.
- Flodin, B. 1984. Flottningen i Oreälven med biflöden. I: Rydberg, S., Flodin, B., Jansson, S. & Rosander, G. 1984. Strömkarlarna. En etnologisk skildring av flottare i Dalälvsområdet. S. 43-166. Dalarnas fornminnes och hembygdsförbunds skrifter. 28. Dalarnas museums förlag, Falun.
- Frödin, J. 1952. Skogar och myrar i norra Sverige i deras funktion som betesmark och slätter. Aschehaug, Oslo.
- Hellspång, M. & Löfgren, O. 1994. Land och stad. Gleerups Förlag, Malmö.
- Jakobsson, V. 2002. Skogsbruk förr och nu. Åsele.
- Johansson, E. 1994. Skogarnas fria söner. Maskulinitet och modernitet i norrländskt skogsarbete. Nordiska Museets Handlingar 118. Nordiska museets förlag, Stockholm.
- Johansson, T. 1978. Stenåldern. I: Ohlson, R. (red). En bok om Jämtland. s. 20-30. AB Wisénska Bokhandelns Förlag, Östersund.
- Linder, P. & Östlund, L. 1992. Förändringar i norra Sveriges skogar 1870-1991. Svensk Botanisk Tidsskrift 86: 227-232.
- Lundqvist, R. 2002. Fulufjället. Nationalpark i Dalafjällen. Naturvårdsverket, Stockholm.
- Nordqvist, M. 1959. Skogarna och deras vård i Mellersta Sverige. I: Arpi, G. Sveriges skogar under 100 år. s. 316-360. Domänverket, Stockholm
- Rentzhog, S. 1984. Jämtland. AWE/Geber, Stockholm.
- Rydberg, S. 1984. Bakgrund. I: Rydberg, S., Flodin, B., Jansson, S. & Rosander, G. Strömkarlarna. En etnologisk skildring av flottare i Dalälvsområdet. s. 43-166. Dalarnas fornminnes och hembygdsförbunds skrifter. 28. Dalarnas museumns förlag, Falun.
- Skyttner, O., O. 1957. Invasionen i Skrälldalen på 1850-talet. Ljusdal.
- Thomasson, L. 1978. Samerrna i Jämtland. I: Ohlson, R. (red). En bok om Jämtland. s. 107-114. AB Wisénska Bokhandelns Förlag, Östersund.
- Zachrisson, O., Östlund, L., Korhonen, O. & Bergman, I. 2000. The ancient use of *Pinus Sylvestris* L. (Scots Pine) inner bark by Sami people in northern Sweden, related to cultural and ecological factors. Vegetation History and Archaeobotany 9: 99-109.
- Wastenson, L., Raab, B. & Vedin, H. 1995. Sveriges Nationalatlas. Klimat, sjöar och vattendrag. Bra Böcker Förlag, Höganäs.
- Wichman, H., Swedlund, R., Hasselberg, B., Hasselberg, G. och Flodén, N. Aug. 1962. Jämtlands och Härjedalens Historia. Fjärde delen 1720-1880. P. A. Norstedt & Söner Förlag. Stockholm.
- Östlund, L. 1993. Exploitation and structural changes in the north Swedish boreal forests. Dissertations in forest vegetation ecology 4. Swedish University of Agricultural Science, Umeå.